

12. Столяров Б. А. Теория и практика образовательной деятельности художественного музея / Б. А. Столяров : дис. ... д-ра пед. наук. — Л., 1999. — 387 с.
13. Столяров Б. А. Художественный музей и эстетическое воспитание молодежи / Б. А. Столяров. — Л. : Знание, 1988. — 32 с.
14. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика для студентов педагогических и гуманитарных высших учебных заведений / Б. А. Столяров. — М. : Высш. шк., 2004.
15. Тарханова Т. А. Социально-культурная деятельность музея в формировании личности учащихся учреждений профессионального и среднего профессионального образования / Т. А. Тарханова : дис. ... канд. пед. наук. — 2006. — 296 с.
16. Юхневич М. Ю. Музейно-образовательные проекты для школы: отечественный и зарубежный опыт // Музей. Образование. Культура. Процессы интеграции / М. Ю. Юхневич : сб. трудов творческой лаборатории «музейная педагогика» кафедры музейного дела ИНРИКТ. — Вып. 2. — С. 36–38.

В. Ю. Иващенко, І. В. Калініченко, О. С. Марченко

Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: історія, сьогодення, перспективи (до 40-річчя з дня урочистого відкриття)

Наприкінці грудня 2013 року Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відсвяткував свій 40-річний ювілей. Ідея заснування музею виникла ще в післявоєнні роки, одним із перших її висловив ректор І. М. Буланкін. Вона набула свого втілення лише в 1972 р. у зв'язку із проведенням заходів до 50-річчя створення СРСР. Наказом ректора В. І. Хоткевича за № 1041 від 25 листопада 1971 року була організована ініціативна група для створення Музею історії університету на чолі з доцентом В. І. Астаховою (нині – доктор історичних наук, професор, почесний ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія») [4, № 15974]. Музей урочисто відкрився 30 грудня 1972 року, це був один із перших в СРСР музеїв, в експозиції якого відобразилась історія становлення та розвитку вітчизняної університетської освіти.

Музей розмістився у правому крилі головного корпусу університету, на другому поверсі. Він складався з великої зали для постійної експозиції площею 144 м², галереї портретів академіків і членів-кореспондентів

Академії наук УРСР та СРСР, діяльність яких була пов'язана з Харківським університетом, службової кімнати, фондосховища та фотолабораторії. Перша експозиція Музею включала 8 відділів:

1. Видатні вчені, імена яких пов'язані з Харківським університетом.
2. Ними пишається університет.
3. Діяльність університету в дореволюційний період.
4. Університет у роки Жовтневої революції та реорганізації (1917–1933 рр.).
5. Університет у роки Великої Вітчизняної війни та в період відбудови (1941–1950 рр.).
6. Навчальний процес (1960–1970 рр.).
7. Наука в університеті (1960–1970 рр.).
8. Діяльність громадських організацій, спорт, художня самодіяльність [3, с. 77–78].

Була створена Рада музею, яку очолила В. І. Астахова. Під її керівництвом співробітники музею встановлювали зв'язки з ветеранами, членами родин видатних учених, записували спогади, збирали книги, рукописи, які ставали експонатами музею. Була проведена робота з пошуку документів у центральних й обласних архівах, у рукописних фондах бібліотек. В. І. Астахова згадує: «Ми зібрали дуже багато цікавих експонатів, дещо зробили самі. Наприклад, випросили стіл ректорів із кабінету І. М. Буланкіна. З фізичного факультету нам передали прилади, які зберігалися ще з XIX ст. Родина М. П. Барабашова передала нам величезний глобус Місяця. Ми назбирали стільки матеріалу, що розмістити все в експозиції виявилось неможливо...» [6, с. 3]. Так поступово формувались музейні фонди. За даними на 1975 р., в основному фонді музею вже зберігалось 8038 експонатів (із них 1031 знаходилися в експозиції) [3, с. 78].

Музей здійснював навчальну, науково-експозиційну, виховну та просвітницьку роботу, організовував цикли лекцій та виставки, як у музеї, так і поза його стінами. Співробітники музею популяризували історію університету, вели літопис сучасного університетського життя, сприяли вихованню студентства у кращих університетських традиціях. Одним із пріоритетних напрямів роботи музею була профорієнтація молоді. У Харківському університеті з 1961 р. працював факультет громадських професій, який мав на меті надати студентам певні знання та навички з «другої професії», розширити їхній кругозір. Одне

з відділень факультету, починаючи з 1972 р., на базі Музею історії готувало екскурсівників за темами «Історія Харківського університету» та «Історія міста Харкова». За п'ять перших років дипломи екскурсівників отримали понад 100 студентів [1, с. 2].

Багато уваги приділялося патріотичному вихованню молоді. У 1970–1980-х роках співробітники музею разом зі студентами брали активну участь у Всесоюзних походах по місцях бойової слави, організовували зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, вели пошук нових документів, що свідчили про їхні ратні подвиги. Великий емоційний вплив на відвідувачів музею справляла мармурова дошка, на якій золотими літерами були викарбувані імена тих викладачів і студентів, хто загинув, захищаючи Батьківщину. Саме в музеї народилася ідея встановлення пам'ятника студбатівцям – бійцям студентських батальйонів м. Харкова [8, с. 40].

Музей неодноразово нагороджувався почесними дипломами, зокрема, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1977 р.), Міністерства культури СРСР (1984 р.), ЦК ЛКСМУ та Республіканським Штабом Всесоюзного походу комсомольців та молоді по місцях революційної, бойової та трудової слави (1984 р.) [4, №№ 3062, 5479, 6065].

Постановою колегії Міністерства культури СРСР від 25 вересня 1978 року Музею історії ХДУ ім. О. М. Горького було надано звання «Народний музей» [4, № 1901]. Наказом Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР № 1350 від 20 грудня 1985 року Музей історії ХДУ був віднесений до IV категорії і включений до структури університету як самостійний підрозділ [7].

Новий етап у діяльності музею історії пов'язаний із підготовкою до святкування 200-річчя Харківського університету. Музей отримав приміщення на другому поверсі головного корпусу, яке було переобладнано за фінансової підтримки Асоціації випускників, викладачів і друзів Харківського університету. 28 січня 2005 року він гостинно відкрив свої двері першим відвідувачам [5, с. 2]. Важкі бронзові світильники, стилізовані під старовинні, дерев'яні обрамлення вітрин, схожі на давні грамоти та пересувні балюстради, — усе це створює неповторну музейну атмосферу, готує відвідувача до зустрічі з історією.

Постійна експозиція музею обіймає весь двохсотрічний шлях Харківського університету. Вона складається з чотирьох великих розділів, розташованих за хронологічним принципом:

- I. Імператорський Харківський університет (1804–1917 рр.).
- II. Харківський університет у період реорганізації (1917–1933 рр.).
- III. Харківський державний університет у системі радянської вищої освіти (1933–1991 рр.).
- IV. Харківський національний університет – один із провідних вузів незалежної України.

Експозиція відкривається макетом Стверджувальної грамоти про заснування Харківського університету, підписаної 5 (17) листопада 1804 року імператором Олександром І. Початкову історію університету висвітлюють матеріали, пов'язані з життям і діяльністю засновника Харківського університету, ученого та просвітителя, відомого громадського діяча В. Н. Каразіна, перших професорів та студентів. Особливу увагу привертають унікальні експонати: диплом учителя музики І. Вітковського з першою печаткою університету (1808 р.), запрошення на університетські свята початку ХІХ ст.

Подальший розвиток Харківського університету характеризують фотографії та наукові праці його видатних учених та вихованців – біолога, Нобелівського лауреата І. І. Мечникова, медика М. П. Трінклера, математиків М. В. Остроградського та О. М. Ляпунова, хіміка М. М. Беке-това, географа А. М. Краснова, юристів С. І. Зарудного та М. М. Ковалевського, істориків М. І. Костомарова та Д. І. Багалія. Багато уваги приділяється також участі університетських діячів у громадському й культурному житті Харкова та країни.

Навчальні будні ХІХ ст. ілюструють студентські документи, конспекти лекцій, розклади занять, перші підручники, газети та журнали, видані в університетській типографії, диплом та значок випускника університету ХІХ ст. Надзвичайне враження справляють відтворені мундири професора та студента ХІХ ст., колекція старовинних приладів, оригінал нездійсненого проекту будівлі університету архітектора В. В. Величка.

Наступна частина експозиції присвячена бурхливим подіям після 1917 року. Революційні потрясіння змінили долю Харківського університету, він був офіційно скасований. Уявлення про непростий процес розвитку науки та освіти з утвердженням радянської влади в Україні надають документи та фотографії студентів і викладачів – учасників громадянської війни, вихованців університету, що опинилися в еміграції і стали видатними вченими, таких як президент Міжнародного астрономічного союзу О. Л. Струве, Нобелівський лауреат С. А. Кузнець (Саймон Сміт),

матеріали з історії Академії теоретичних знань (1920–1921), Інституту народної освіти (1921–1930), Фізико-хіміко-математичного інституту та Педагогічного інституту професійної освіти (1930–1933), що постали на базі колишнього Харківського університету.

Роками перемог і втрат стали для харківських учених суперечливі 1930-ті. У відновленому в 1933 р. Харківському університеті працював видатний фізик, майбутній Нобелівський лауреат Л. Д. Ландау; групою фізиків, серед яких були ті, що працювали у ХДУ, уперше в СРСР було розщеплено ядро атому літію. У музеї експонується прилад, на якому в 1932 р. вперше в СРСР було отримано у великих обсягах рідкий гелій. Водночас про складну громадсько-політичну ситуацію в тогочасних вищих навчальних закладах свідчать газети з повідомленнями про партійні чистки в університеті, фото та документи розстріляного під час сталінських репресій ректора О. І. Нефоросного.

Велика частина експозиції музею присвячена рокам Великої Вітчизняної війни. На стендах розміщені фотографії, фронтові листи, особисті речі студентів і викладачів університету – учасників бойових дій та підпільників, серед яких – шість Героїв Радянського Союзу. Унікальними є документи, які відбивають життя університету в евакуації: довідка про кількість студентів, курсова робота з історії, листи та фотографії.

Відбудова університету, переїзд до нового приміщення на площі Дзержинського (нині – пл. Свободи), зростання наукового потенціалу в повоєнні часи відображають тогочасні газети, журнали, авторські свідчення та програми наукових конференцій.

У 1950–1980-х роках у Харківському університеті працювали видатні вчені: геометр О. В. Погорелов, фізики К. Д. Синельников та А. К. Вальтер, астроном М. П. Барабашов, економіст Є. Г. Ліberman, історики І. К. Рибалка і Б. А. Шрамко та багато інших. У вітринах представлені їхні наукові праці, нотатки, особисті речі. Окресом експозиції є диплом та мантія почесного доктора Манчестерського університету хіміка В. Ф. Лаврушина (1966 р.) [5, с. 4–10].

Завершують експозицію матеріали, що змальовують сьогодення Харківського університету: досягнення вчених, серед яких багато членів-кореспондентів і академіків НАН України, лауреатів Державної премії України; медалі, відзнаки і значки університету, у тому числі медаль ім. В. Н. Каразіна; сучасні традиції і свята; діяльність органів студентського самоврядування тощо.

За допомогою пересувних вітрин та балюстрад музейна зала при нагоді трансформується у виставкову, місце для презентацій, зустрічей та інших заходів. Крім того, облаштована дослідницька зона, де науковці, аспіранти, студенти працюють із матеріалами із музейних фондів, та невеличкий кінозал для перегляду фільмів і відеозаписів.

Музей історії університету є візитною карткою нашого вишу. Щорічно музей відвідує близько п'яти тисяч студентів, старшокласників, учасників міжнародних і республіканських конференцій, а також керівники міста та області, представники дружніх вишів, іноземних організацій та посольств близько 40 країн. Ми пишаємося, що музей мав честь вітати таких поважних гостей, як третій Президент України В. А. Ющенко, Президент Словенії Данило Тюрк; Надзвичайні та Повноважні послы Болгарії, В'єтнаму, Індії, Ірану, Естонії, Китаю, Македонії, Німеччини, Норвегії, Польщі, США, Танзанії, Чехії й ін. Музей неодноразово відвідували відомі вчені – Президент НАН України Б. Є. Патон, Президент Болгарської АН І. Юхновський, ректор МДУ ім. М. Ломоносова В. А. Садовничий, Голова Наглядової ради університету, Герой України академік П. Т. Тронько, директор Інституту археології НАНУ академік П. П. Толочко, іноземні гості факультетів і кафедр – фізик, професор Інституту фізики плазми ім. М. Планка Марі Нотердам, історик, директор Німецького інституту історії в Москві професор Бернд Бонвеч і багато інших [2].

У музеї приділяється належна увага кожному відвідувачу, незважаючи на різний статус наших гостей. Будь-хто може знайти тут цікаву інформацію, отримати позитивні емоції, сповнитися почуттям поваги до історії славетного університету, його вихованців і вчених, про що свідчать численні схвальні відгуки у Книзі відвідувачів музею.

Сьогодні у фондах музею зберігається близько 19 тисяч експонатів основних фондів, а також 10 тисяч фотонегативів, що висвітлюють історію Харківського університету. Музей накопичив і впорядкував власну бібліотеку, яка містить книги з історії освіти, буклети, біобібліографічні видання й інші довідкові матеріали, підшивки газети «Харківський університет» за багато років, наукові праці вчених.

У приміщенні Музею працюють тимчасові виставки (близько 5–9 упродовж року), присвячені ювілеям видатних учених університету, досягненням наукових шкіл, результатам польових археологічних сезонів, видатним подіям в історії міста та країни. Практикуються спільні виставки із Державним архівом Харківської області, Харківським історичним

музеєм, музеями інших вишів. Зокрема, традицією стало відзначати День архівіста (24 грудня), який уже близько 10 років супроводжується відкриттям спільної з архівними установами виставки архівних документів та музейних експонатів. У музеї також відбуваються презентації видань з університетської історії.

Співробітники Музею здійснюють значну науково-фондову та науково-дослідну роботу, зокрема, поповнюють і упорядковують фонди, створюють різноманітні бази даних: біографії науковців, видатних вихованців університету, почесних докторів, університетської символіки та ін., також займаються просвітницькою й видавничою роботою. З 2008 р. музей має власний сайт, на якому розміщено віртуальний тур музеєм та реалізується проект «Календар пам'ятних дат університету». Співробітники музею беруть участь в усно-історичному проекті «Образи університетської науки: Харківський університет у 1940–1980-х рр.». На сьогодні у фондах музею зберігається понад 160 інтерв'ю з вихованцями та викладачами університету [2].

При Музеї засновано Клуб університетських історій, що об'єднує викладачів і студентів історичного факультету та співробітників Музею. На його засіданнях відбуваються зустрічі з «університетськими людьми», обговорення дослідницьких проектів у галузі університетської історії, екскурсії університетськими місцями [9].

За роки свого існування музей історії Харківського університету здобув визнання одного з кращих центрів музейної справи вищих навчальних закладів м. Харкова. Співробітники музею надають методичну допомогу в організації музейної справи вузівським та шкільним музеям, беруть участь у науково-методичних семінарах із музеєзнавства. Разом з історичним факультетом музей є співорганізатором традиційної музеєзнавчої конференції «Луньовські читання». У 2004 р. музей став одним із засновників Асоціації співробітників музеїв вищих навчальних закладів м. Харкова, яка сьогодні стала дружним колективом однодумців, що впливає на розвиток музейної справи в нашому місті. Головні цілі Асоціації – професійна підтримка, обмін досвідом, участь у реалізації спільних культурних програм [4].

Співробітники музею усвідомлюють високу виховну місію музею, вони мають бажання й натхнення вдосконалюватися, розвивати музейну справу й відповідати на виклики часу. Тривалий час вузівські музеї функціонували як вузькопрофільні, орієнтовані здебільшого на власну студентсько-викладацьку аудиторію. На сучасному етапі розпочинається

процес їхнього перетворення на інтелектуальні центри, які виступають посередниками у спілкуванні між науковцями та представниками широких кіл громадськості. Важливою складовою цього процесу є впровадження в музейну справу інформаційних технологій. Перспективний план розвитку музею історії університету передбачає включення до експозиції музею інтерактивних елементів, інформатизацію фондової роботи музею (впровадження спеціального програмного забезпечення обліково-пошукової роботи, цифрування фотоплівок і документів), розширення віртуальної аудиторії музею шляхом створення віртуальних виставок та електронного путівника по фондах музею, придбання нової техніки, переобладнання фондосховища тощо.

Таким чином, музей за сорок років свого існування по праву посів важливе місце в системі навчально-виховної роботи університету, він не лише зберігає традиції та спадщину минулого, а й бере активну участь у сучасному житті університету, впливає на формування університетської корпоративної культури, створює позитивний імідж університету в суспільстві.

Література

1. Астахова В. Сторінки університетської історії / В. Астахова // Харківський університет. — 1977. — 20 вересня.
2. Іващенко В. Проект «Образи університетської науки: Харківський університет у 1940–1980-х роках» / В. Іващенко // Україна модерна. — 2007. — Число 11. — С. 280–281.
3. Музеи высших учебных заведений СССР : аннотированный справочник / Э. И. Тихомирова, Б. А. Савельев, В. Г. Ходецкий. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1975. — 236 с.
4. Музей історії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — Ф. 7. — О. 20. — П. 2.
5. Музей історії Харківського університету : буклет. / уклад. : В. Ю. Іващенко, І. В. Калініченко, О. С. Марченко, Є. П. Пугач ; фото: Є. В. Симоновський. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 14 с.
6. Перший! (інтерв'ю з В. І. Астаховою) // Харківський університет. — 2012. — 25 грудня.
7. Поточний архів Музею історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
8. Тарапова Е. И. Здесь «вечность и короткий миг, И радость жизни, и страданье...» : О музее истории Харьковского национального университета имени

В. Н. Каразина / Е. И. Тарапова // Университеты=Universitates. Наука и просвещение. — 2004. — № 4.

9. Харківський університет (серія статей «Музею історії – 40!»). — 2012. — 11 грудня, 25 грудня; 2013. — 29 січня, 12 лютого, 26 березня.

М. М. Краси́ков

Музей у місті та місто в музеї: імперативи ХХІ століття (З досвіду роботи Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХП»)

Будь-який музей, що є в місті, не тільки акумулює його історію, а й сам є частиною минулого, артефактом, «експонатом» «експозиції» під назвою «місто N», тобто є породженням міста. Утім, історія – це й далеке минуле, і кожна хвилина сьогодення, що насправді **одночасно** належить двом вимірам часу – Сучасності та Минувщині.

Музей відрізняється від сховища чи антикварної лавки саме тим, що він, зберігаючи історичні скарби, о ж и в л ю є їх майстерною композицією й не менш майстерною розповіддю екскурсовода. А ще музей знаходиться в постійному **діалозі з Містом** – його мешканцями (живими й мертвими), його кварталами (старовинними, промисловими, «спальними»), з невловимим, однак відчутним *genius loci* – «генієм місця».

Тому справжній музей (якої спрямованості він би не був) не може залишатися байдужим до міста, якщо не хоче, щоб місто стало байдужим до нього.

Усвідомлюючи ці принципові засади, Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича, створений нами на початку 1990-х років при кафедрі етики, естетики та історії культури НТУ «ХП», поряд із суто етнографічною проблематикою почав займатися більш широкою краєзнавчою роботою, оскільки краєзнавство можна (і треба!) розуміти як **аспект культурної антропології**, як, власне, і сучасну етнологію [див.: 20–27].

Із 2008 р. студенти НТУ «ХП» почали систематичну фотота відеофіксацію старих вуличок Харкова. Сьогодні є «досьє» на понад 50 вулиць міста:

1) диск із відеоматеріалом, фотографіями будинків, побудованих до 1940-х років (щонайменше – 3–4 ракурси, щонайбільше – понад 20), історичними відомостями, які вдалося розшукати у відділі україніки ХДНБ